

ภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น
The Political Leadership in Accordance with the Buddhist way
of Local Executives for the Development of the Quality of Life
of the Elderly in Sam Sung District, Khon Kaen Province

กฤษณะ โคตรศรีวงศ์¹
Kritsana Khotsriwong¹

Received: 11 March 2025; Revised: 25 June 2025; Accepted: 29 June 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ระดับภาวะผู้นำทางการเมืองในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น 2) ความสัมพันธ์ระหว่างหลักทวารวาสธรรม 4 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ และ 3) เสนอแนวทางการส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนววิถีพุทธในการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุจำนวน 367 คน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 12 รูป/คน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1) คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอคำสูงโดยรวมอยู่ในระดับมาก 2) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่น ได้แก่ ความสามารถในการสร้างอิทธิพลทางอุดมการณ์ การเป็นแรงบันดาลใจ การกระตุ้นด้วยปัญญา และการคำนึงถึงปัจเจกบุคคล รวมถึงหลักทวารวาสธรรม 4 คือ จาคะ (การเสียสละ) สัจจะ (ความซื่อสัตย์) ทมะ (การข่มใจ) และขันติ (ความอดทน) ล้วนมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ 3) แนวทางการส่งเสริมภาวะผู้นำที่พบ ได้แก่ การบริหารงานอย่างเป็นกลาง ไม่ลำเอียง ให้ความเคารพผู้สูงอายุ มีทักษะในการสื่อสารและอธิบายด้วยข้อมูลที่น่าเชื่อถือ แสดงความใส่ใจ พร้อมช่วยเหลือและแก้ไขปัญหา ซึ่งสะท้อนถึงการเป็นผู้นำที่ผู้สูงอายุสามารถพึ่งพิงได้อย่างแท้จริง อันเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุอย่างยั่งยืนในระดับท้องถิ่น

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำ; การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ; หลักทวารวาสธรรม 4

¹ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น; Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya Khon Kaen Campus
Corresponding Author, E-mail: ruj_510@hotmail.co.th

Abstract

This thesis aims to: 1) study the level of political leadership in improving the quality of life of the elderly in Sam Sung District, Khon Kaen Province; 2) examine the relationship between the Four Principles of Gharāvāsa-dhamma (householder's virtues) and the development of the elderly's quality of life; and 3) propose approaches to promoting political leadership based on Buddhist principles for enhancing the quality of life of the elderly. A mixed-methods research approach was employed, combining quantitative and qualitative methods. The quantitative study used questionnaires administered to 367 elderly individuals, and the data were analyzed using frequency, percentage, mean, and standard deviation. The qualitative study involved in-depth interviews with 12 key informants, and the data were analyzed through content analysis.

The research findings revealed that: 1) the overall quality of life of the elderly in Sam Sung District was at a high level; 2) factors significantly related to political leadership among local administrators included ideological influence, inspirational motivation, intellectual stimulation, individualized consideration, and the Four Principles of Gharāvāsa-dhamma—charity (cāga), truthfulness (sacca), self-discipline (dama), and patience (khanti)—which were statistically significant at the 0.01 level; 3) the proposed leadership enhancement strategies included impartial administration, respect for the elderly, effective communication with credible information, empathy, problem-solving skills, and consistent support. These qualities reflect a form of leadership that elderly citizens can truly rely on, and they serve as a foundation for sustainable improvement in the quality of life at the local level.

Keywords: Leadership; Quality of Life of the Elderly; Four Principles of Gharāvāsa-dhamma

บทนำ

ในบริบทของการเมืองท้องถิ่น อำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น นับเป็นพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มข้นของระบบอุปถัมภ์และกลไกทางอำนาจที่ฝังรากลึกมาอย่างยาวนาน นักการเมืองท้องถิ่นจำนวนไม่น้อยมักใช้วิธีการแสวงหาความนิยมจากประชาชนผ่านการแจกจ่ายผลประโยชน์ การพึ่งพาความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และการอิงกลุ่มอิทธิพลในการดำรงตำแหน่งหรือรักษาสถานอำนาจทางการเมือง ส่งผลให้ระบบการบริหารจัดการท้องถิ่นขาดความโปร่งใส ขาดประสิทธิภาพ และไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนได้อย่างทั่วถึง (นภดล เจริญ

ทรัพยากร (2565) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่สังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ ภายในระยะเวลาไม่เกิน 10 ปีข้างหน้า (รศรินทร์ เกรย์ และคณะ, 2556) ความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากรนี้สร้างแรงกดดันอย่างมากต่อภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการจัดสรรทรัพยากรเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงความหลากหลายของความต้องการในด้านสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิญญาณของกลุ่มประชากรเปราะบางนี้ (ประมวล คิตคินสัน, 2555; สุดารัตน์ สุดสมบูรณ์, 2557)

ด้วยเหตุนี้ ภาวะผู้นำทางการเมือง จึงกลายเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการพัฒนาชุมชนในระดับท้องถิ่น ผู้นำที่มีคุณธรรม มีวิสัยทัศน์ และยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ไม่เพียงแต่จะสามารถบริหารงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล แต่ยังสามารถเป็นแรงบันดาลใจ สร้างศรัทธา และประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับประชาชนได้อย่างลึกซึ้งและยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงกลับพบว่าผู้นำหลายรายขาดหลักคุณธรรม ยึดประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ และปกครองด้วยอำนาจมากกว่าความโปร่งใส ส่งผลให้กลไกการบริหารงานท้องถิ่นล้มเหลว และไม่สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลุ่มเปราะบางทางสังคมที่ต้องการการดูแลอย่างเฉพาะเจาะจงและรอบด้าน (ประมวล คิตคินสัน, 2555; สุดารัตน์ สุดสมบูรณ์, 2557) การน้อมนำหลักมหาชาดธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ (ความซื่อสัตย์) ทมะ (การฝึกตน) ขันติ (ความอดทน) และจาคะ (การเสียสละ) มาเป็นพื้นฐาน ในการพัฒนาภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธี จะเป็นแนวทางหนึ่งในการเสริมสร้างผู้นำท้องถิ่นให้สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุได้อย่างมีทิศทางและยั่งยืน ผู้นำที่ยึดมั่นในหลักพุทธธรรมจะสามารถสร้างความไว้วางใจ สร้างพลังทางสังคม และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนได้อย่างแท้จริง ทั้งในมิติทางกาย ใจ สังคม และปัญญา (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2540)

จากสถานการณ์ทางการเมืองในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น ที่ยังคงสะท้อนปัญหาผลประโยชน์ทับซ้อน ระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์เชิงบุญคุณ ที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารงานพัฒนาท้องถิ่น ทำให้การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุยังขาดความต่อเนื่องและประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาประเด็น “ภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น” โดยมุ่งหวังที่จะบูรณาการหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับกระบวนการบริหารจัดการของผู้นำท้องถิ่น เพื่อเป็นแนวทางใหม่ในการพัฒนาผู้นำเชิงคุณธรรม และสร้างระบบดูแลผู้สูงอายุที่มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรและวิถีชีวิตของชุมชนไทยในศตวรรษที่ 21.

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับภาวะผู้นำทางการเมืองเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น

2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมาธรรม 4 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น

3. เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนววิถีพุทธในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยผสมผสานการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนทั้งเชิงสถิติและเชิงลึกจากบริบทของชุมชน โดยมีรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนดังนี้

1. การวิจัยเชิงปริมาณ

1.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรเป้าหมายคือประชาชนที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป และอาศัยอยู่ในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งสิ้น 4,402 คน กลุ่มตัวอย่างถูกคำนวณตามสูตรของ Taro Yamane (1973) โดยกำหนดค่าความเชื่อมั่นที่ร้อยละ 95 ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 367 คน

1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1: ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เช่น เพศ อายุ สถานภาพ การศึกษา และรายได้ต่อเดือน (รูปแบบ Check List) ตอนที่ 2: แบบสอบถามเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่น โดยวัดใน 4 มิติ คือ 1) อิทธิพลทางอุดมการณ์ 2) การสร้างแรงบันดาลใจ 3) การกระตุ้นด้วยปัญญา และ 4) การคำนึงถึงปัจเจกบุคคล โดยใช้มาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ตอนที่ 3: แบบสอบถามเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ตอนที่ 4: แบบสอบถามเกี่ยวกับหลักธรรมาธรรม 4 แบบสอบถามได้ผ่านการตรวจสอบความเชื่อมั่นโดยทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างนอกประชากรเป้าหมายจำนวน 30 คน และคำนวณค่าความเชื่อมั่นด้วยสูตรของ Cronbach's Alpha ได้ค่าเท่ากับ 0.97 ซึ่งถือว่ามีความเชื่อมั่นสูงมาก

1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ขอหนังสืออนุญาตจากมหาวิทยาลัยถึงองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่อำเภอช้างสูง เพื่อขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลแบบสอบถาม โดยผู้วิจัยเป็นผู้แจกและเก็บแบบสอบถามด้วยตนเอง เพื่อให้มั่นใจว่าข้อมูลที่ได้มีความครบถ้วน ถูกต้อง และสามารถสร้างความไว้วางใจกับผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งมีความสำคัญต่อการเข้าถึงความคิดเห็นของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง

1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้โปรแกรมสำเร็จรูปในการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ โดยแบ่งเป็นสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติเชิงอนุมาน ใช้ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองกับปัจจัยต่าง ๆ และทดสอบสมมติฐานที่ตั้งไว้

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ

2.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้ที่มีความรู้และเกี่ยวข้องโดยตรงกับบริบทการวิจัย รวมทั้งสิ้น 12 รูป/คน แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) นักวิชาการหรือพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติงานด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 2 รูป 2) นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ จำนวน 2 คน 3) เจ้าหน้าที่จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 4 คน 4) ผู้นำชุมชนหรือผู้บริหารท้องถิ่น จำนวน 4 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลนี้มีความหลากหลายทางบทบาทและประสบการณ์ ทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและรอบด้าน ครอบคลุมทั้งในมิติทางศาสนา การเมือง และความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในพื้นที่

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1: ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2: ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยประยุกต์จากหลักฆราวาสธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ (ข้อสัตย์) ทมะ (ข่มใจ) ขันติ (อดทน) และจาคะ (เสียสละ) รวมทั้งวิเคราะห์ใน 4 มิติของภาวะผู้นำ เช่นเดียวกับแบบสอบถามเชิงปริมาณ

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ประสานงานและขออนุญาตล่วงหน้าจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ก่อนดำเนินการนัดหมาย วัน เวลา และสถานที่สัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์แบบพบหน้า เพื่อให้สามารถสังเกตพฤติกรรมและปฏิกิริยาได้อย่างรอบด้าน

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยผู้วิจัยจดบันทึก ถ่ายภาพ และบันทึกเสียงประกอบการสัมภาษณ์ เพื่อนำมาวิเคราะห์อย่างมีระบบตามหัวข้อที่กำหนดไว้ โดยคำนึงถึงบริบทของผู้ให้ข้อมูล พร้อมนำคำพูดจริงบางส่วนมาอ้างอิง เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือและความสมจริงในการนำเสนอผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

ตอนที่ 1 การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่นจากการสำรวจพบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง (ร้อยละ 56.4) อยู่ในช่วงอายุ 60–70 ปี (ร้อยละ 75.2) มีการศึกษาระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 28.8) และประกอบอาชีพทำสวนหรือเกษตรกรรม (ร้อยละ 26.4) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงบริบทพื้นฐานของผู้สูงอายุในพื้นที่ ซึ่งมีความสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในชุมชน

ตอนที่ 2 ระดับหลักฆราวาสธรรม 4 ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า โดยรวมผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูงมีระดับการน้อมนำหลักฆราวาสธรรม 4 มาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับมาก ($\bar{X} = 3.80$, S.D. = 1.82) เมื่อพิจารณาเป็น

รายด้าน พบว่า 1) สัจจะ (ความซื่อสัตย์) 2) จาคะ (การเสียสละ) 3) ทมะ (การข่มใจ) 4) ขันติ (ความอดทน) โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ดังนี้

หลักขรรวาทธรรม 4 ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ	ระดับการปฏิบัติ		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
1. สัจจะ (ความซื่อสัตย์)	3.81	0.82	มาก
2. ทมะ (การข่มใจ)	3.80	0.82	มาก
3. ขันติ (การอดทน)	3.79	0.82	มาก
4. จาคะ (การเสียสละ)	3.81	0.80	มาก
ภาพรวม	3.80	1.82	มาก

ตารางที่ 1 การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น โดยภาพรวม

สำหรับระดับภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุใน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยภาพรวมมีค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานแต่ละด้าน ดังนี้

ภาวะผู้นำทางการเมือง	ระดับการปฏิบัติ		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
1. ด้านการมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์	3.94	0.85	มาก
2. ด้านการสร้างบันดาลใจ	3.82	0.80	มาก
3. ด้านการกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา	3.84	0.82	มาก
4. ด้านการคำนึงถึงปัจเจกบุคคล	3.78	0.84	มาก
ภาพรวม	3.85	0.83	มาก

ตารางที่ 2 ระดับภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น โดยภาพรวม

จากตารางดังกล่าวอธิบายผลการวิจัยให้เห็นว่าผู้สูงอายุในอำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น มีระดับการน้อมนำหลักขรรวาทธรรม 4 มาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับมาก โดยเฉพาะด้านสัจจะ (ความซื่อสัตย์) และจาคะ (การเสียสละ) ที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด แสดงถึงความตระหนักในคุณธรรมพื้นฐานที่ส่งเสริมความสัมพันธ์และความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุ ขณะเดียวกัน ผู้บริหารท้องถิ่นในพื้นที่มีภาวะผู้นำทางการเมืองในระดับมากเช่นกัน โดยเฉพาะด้านการมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์และการกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา สะท้อนถึงบทบาทของผู้นำที่สามารถส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้อย่างมีทิศทางและยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งสองปัจจัยนี้มีแนวโน้มเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองและหลักฆราวาสธรรม 4 ของผู้บริหารท้องถิ่นกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่นทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ การสร้างแรงบันดาลใจ การกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา และการคำนึงถึงปัจเจกบุคคล รวมถึงหลักฆราวาสธรรม 4 ประการ ได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ ล้วนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของผู้นำท้องถิ่นที่ไม่เพียงแต่มีวิสัยทัศน์และศักยภาพในการบริหารจัดการ แต่ยังยึดหลักคุณธรรมตามแนวพุทธในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม ดังแสดงค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองและหลักฆราวาสธรรม 4 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น ดังนี้

ตัวแปรอิสระ	จำนวน	ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r)	P-value
การมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์	367	0.79	0.00**
การสร้างแรงบันดาลใจ	367	0.81	0.00**
การกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา	367	0.79	0.00**
การคำนึงถึงปัจเจกบุคคล	367	0.80	0.00**
หลักฆราวาสธรรม	367	0.89	0.00**
สัจจะ	367	0.84	0.00**
ทมะ	367	0.82	0.00**
ขันติ	367	0.81	0.00**
จาคะ	367	0.77	0.00**

หมายเหตุ: ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.01 (**) แสดงถึงความสัมพันธ์ในระดับสูงอย่างมีนัยสำคัญ

ตารางที่ 4 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r) ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองและหลักฆราวาสธรรม 4 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ 4 ข้อเสนอแนะการประยุกต์หลักฆราวาสธรรม 4 ในการส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนววิถีพุทธ เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า การประยุกต์ใช้หลักฆราวาสธรรม 4 ซึ่งประกอบด้วย สัจจะ (ความซื่อสัตย์), ทมะ (การฝึกตน), ขันติ (ความอดทน), และจาคะ (การเสียสละ) เป็นแนวทางสำคัญในการส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่นในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน

ในด้านสัจจะ ผู้นำควรแสดงความยึดมั่นในความซื่อสัตย์ ความจริงใจ และความโปร่งใสในการบริหารงาน ปฏิบัติงานโดยยึดหลักความถูกต้อง ไม่บิดเบือนข้อมูลหรือหลอกลวง เพื่อสร้างความไว้วางใจและศรัทธาจากผู้สูงอายุและประชาชนในชุมชน

ในด้านทมะ ผู้นำควรฝึกฝนตนเองให้มีวินัย มีคุณธรรม จริยธรรม พร้อมพัฒนาทักษะความรู้ และศักยภาพในการบริหารอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถจัดการปัญหาและดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้สูงอายุ

ในด้านขันติ ผู้นำต้องแสดงออกถึงความอดทน อดกลั้น พร้อมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างโดยไม่ปิดกั้นการมีส่วนร่วม พร้อมทั้งมีความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค และเฝ้าหาทางแก้ไขปัญหาย่างสร้างสรรค์

ในด้านจาคะ ผู้นำควรแสดงออกถึงความเสียสละ ใจกว้าง และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือผู้สูงอายุอย่างจริงใจโดยไม่หวังผลตอบแทน พร้อมทั้งสร้างโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและพัฒนาชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ผู้นำทางการเมืองควรมีวิสัยทัศน์ในการทำงานที่ชัดเจน สามารถสื่อสารสร้างความเชื่อมั่นในบทบาทของตนเอง ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเห็นคุณค่าในชีวิต กล้าเผชิญกับการเปลี่ยนแปลง และสามารถวิเคราะห์ตนเองเพื่อนำไปสู่การพัฒนา ทั้งยังควรให้คำปรึกษาอย่างใกล้ชิดในระดับบุคคล เพื่อสร้างความอบอุ่นใจ และเป็นที่พึ่งพิงที่แท้จริงของผู้สูงอายุในท้องถิ่น

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิถีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอช้างสูง จังหวัดขอนแก่น มีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่นในทุกมิติ ได้แก่ การมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ การกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา การสร้างแรงบันดาลใจ และการคำนึงถึงปัจเจกบุคคล อยู่ในระดับสูงอย่างมีนัยสำคัญ สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะอย่างมีพลังและสร้างผลกระทบที่เป็นรูปธรรมต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะการสร้างแรงจูงใจและการเคารพความแตกต่างเฉพาะบุคคล ซึ่งถือเป็นจุดแข็งสำคัญของผู้บริหารท้องถิ่นในยุคการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากรสูงวัย ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบของ พระมหาสมหมาย สมกิจใจ (2564) ซึ่งศึกษาภาวะผู้นำเชิงอุดมการณ์ของผู้บริหารท้องถิ่นและพบว่า การมีวิสัยทัศน์เชิงคุณธรรมร่วมกับการส่งเสริมการคิดวิเคราะห์เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การบริหารสามารถตอบสนองต่อปัญหาในระดับชุมชนได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่า ภาวะผู้นำที่ผสมผสานแนวคิดทางศีลธรรมกับการจัดการเชิงระบบนั้น เป็นแนวทางที่เอื้อต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของกลุ่มเปราะบางในสังคมโดยเฉพาะผู้สูงอายุ นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับงานของ พระธงชัย วชิรญาณโณ (พิชัย) (2564) เรื่องการพัฒนาภาวะผู้นำสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ที่ระบุว่า ผู้บริหารท้องถิ่นที่สามารถสร้างแรงบันดาลใจและส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ในที่ทำงาน จะสามารถสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่มีพลัง สร้างการมีส่วนร่วม และก่อให้เกิดนวัตกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาของประชาชนในระยะยาวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทำนองเดียวกัน ผลงานของ Bourne et al., (2017) ในเรื่อง Primal Leadership ก็ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำที่ประสบความสำเร็จในระยะยาวต้องมี

ความสามารถทางอารมณ์ (Emotional Intelligence) ซึ่งประกอบด้วยความเข้าใจในผู้อื่น (Empathy) และการกระตุ้นแรงจูงใจ (Motivating Others) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ตรงกับผลการวิจัยในครั้งนี้ โดยเฉพาะในมิติของการคำนึงถึงปัจเจกบุคคลและการสร้างแรงบันดาลใจ ที่ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของประชาชนให้สามารถยืนหยัดได้ในบริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากการอภิปรายข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ภาวะผู้นำของผู้บริหารท้องถิ่นไม่ได้เป็นเพียงตำแหน่งเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการของการสร้างพลังผ่านความเข้าใจ ความศรัทธา และการบริหารจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรม ความรู้ และความสามารถในการจูงใจ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในเชิงประจักษ์และยั่งยืน

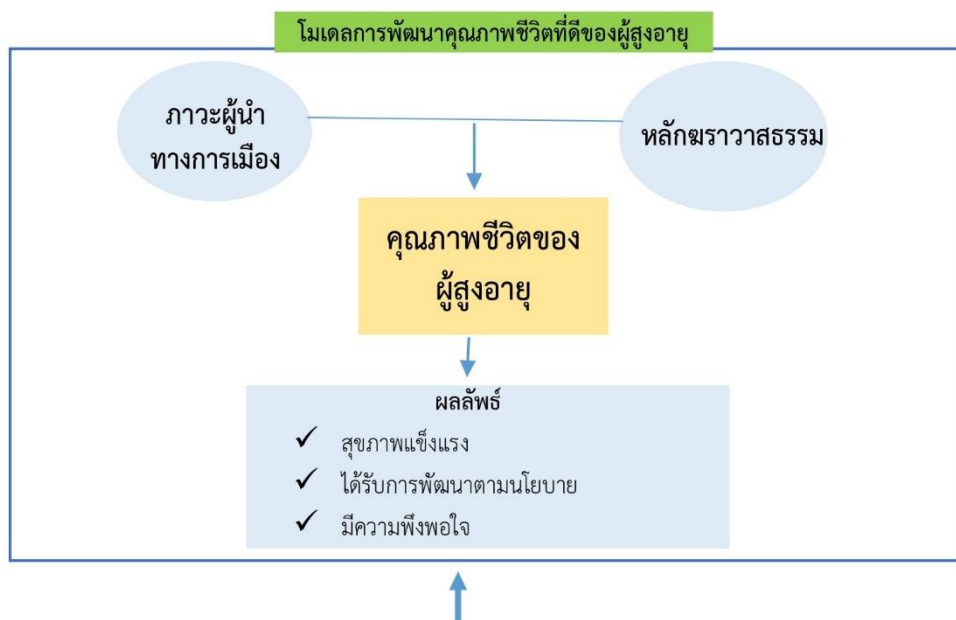
วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพราวาสธรรม 4 กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ผลการวิจัยในประเด็นนี้พบว่า ทุกองค์ประกอบของหลักพราวาสธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ (ความซื่อสัตย์), จาคะ (การเสียสละ), ทมะ (การข่มใจ) และขันติ (ความอดทน) ล้วนมีความสัมพันธ์เชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในทุกมิติ ได้แก่ มิติทางร่างกาย จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม และปัญญา ผลลัพธ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า เมื่อผู้นำท้องถิ่นสามารถน้อมนำหลักธรรมเหล่านี้มาใช้ในการบริหารจัดการชุมชน จะก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุอย่างรอบด้าน ทั้งในเชิงวัตถุและจิตวิญญาณ ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุพล ศิริ (2567) ซึ่งระบุว่า ผู้สูงอายุที่ดำรงชีวิตภายใต้หลักคุณธรรมมีแนวโน้มที่จะมีความสุขในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น และสามารถสร้างคุณค่าให้กับชุมชนโดยไม่รู้สึกละแวกหรือเป็นภาระ ทั้งยังช่วยส่งเสริมสุขภาวะทางใจให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งภาคภูมิใจในตนเอง นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ บุญชนิด วิงวอน และ รุ่งอรุณ เม้าพานิชย์ (2567) ที่ศึกษาเรื่องบทบาทการดูแลผู้สูงอายุตามหลักพราวาสธรรม 4 ในการเชื่อมโยงไปสู่การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พบว่าการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุปฏิบัติตามหลักพราวาสธรรม 4 มีผลต่อการลดความเครียด เสริมสร้างความพึงพอใจในชีวิต และกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมทางสังคม ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในวัยสูงอายุ อีกทั้งยังสอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ เพ็ญศรี แก้วกิ่ง (2564) ที่เน้นการวิเคราะห์ภาวะผู้นำของผู้บริหารท้องถิ่นกับการดูแลผู้สูงอายุในชุมชน โดยพบว่า ผู้บริหารที่มีคุณลักษณะตามหลักธรรม เช่น มีขันติและจาคะสูง มักได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน และสามารถออกแบบนโยบายที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้อย่างเป็นระบบ จากการอภิปรายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การบูรณาการหลักพราวาสธรรม 4 ไม่เพียงแต่เป็นแนวทางทางศีลธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในเชิงนโยบายและภาวะผู้นำที่สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ทั้งนี้ ยิ่งผู้นำท้องถิ่นเข้าใจและประยุกต์ใช้หลักธรรมได้ลึกซึ้งเพียงใด ก็ยิ่งสามารถสร้างชุมชนแห่งคุณธรรมที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุได้อย่างรอบด้านและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

จากผลการวิจัยเรื่องภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่และพัฒนาเป็นโมเดลการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นแนวทางเชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองของผู้บริหารท้องถิ่น และ หลักพรวาธรรม 4 ในพระพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน โมเดลดังกล่าวมีจุดเน้นสำคัญอยู่ที่การหลอมรวมคุณลักษณะของผู้นำท้องถิ่นที่มีวิสัยทัศน์ มีจริยธรรม และสามารถใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ สัจจะ (ความซื่อสัตย์), ทมะ (การฝึกตน), ขันติ (ความอดทน) และ จาคะ (การเสียสละ) เป็นแนวทางในการบริหารงานเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ โดยเน้นการจัดสวัสดิการที่ครอบคลุมทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา อันเป็นฐานรากของการดำรงชีวิตในสังคมสูงวัย

ผลลัพธ์ จากการประยุกต์ใช้โมเดลนี้ พบว่า ผู้สูงอายุมีสุขภาพแข็งแรง ได้รับการพัฒนาตามนโยบายอย่างทั่วถึง และมีความพึงพอใจต่อชีวิตตนเองและบริการภาครัฐในระดับท้องถิ่น โมเดลนี้จึงสามารถใช้เป็นกรอบแนวทางเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการส่งเสริมภาวะผู้นำคุณธรรม และสร้างระบบการดูแลผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมไทย และหลักพุทธวิธีอย่างเป็นรูปธรรม.

จากผลการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยสารณพัฒนาโมเดลใหม่ตามแผนภาพที่แสดงต่อไปนี้ภาพ 1

ภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิธีของผู้บริหารท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอำเภอชำสูงจังหวัดขอนแก่น

ภาพ 1 องค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์จากการวิจัย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยสรุปให้เห็นว่าผู้สูงอายุในอำเภอข้าสูง จังหวัดขอนแก่น มีการน้อมนำหลักทวารวาสธรรม 4 ได้แก่ สัจจะ (ความซื่อสัตย์), จาคะ (การเสียสละ), ทมะ (การข่มใจ) และขันติ (ความอดทน) มาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับสูง โดยเฉพาะสัจจะและจาคะที่แสดงถึงการตระหนักในคุณธรรมพื้นฐานซึ่งส่งเสริมความสัมพันธ์และความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุ ในขณะเดียวกัน ผู้บริหารท้องถิ่นก็มีภาวะผู้นำทางการเมืองในระดับสูงเช่นกัน โดยเฉพาะด้านการมีอิทธิพลต่ออุดมการณ์และการกระตุ้นการทำงานด้วยปัญญา สะท้อนบทบาทผู้นำที่ยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนาและมีศักยภาพในการขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองและหลักทวารวาสธรรม 4 พบว่าทั้งสองปัจจัยมีความสัมพันธ์เชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในพื้นที่ โดยผู้นำที่ยึดมั่นในหลักความซื่อสัตย์ การฝึกฝนตนเอง ความอดทน และการเสียสละ สามารถส่งเสริมและสนับสนุนคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อเสนอแนะสำคัญคือการนำหลักทวารวาสธรรม 4 มาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนววิถีพุทธ เพื่อสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาชุมชน โดยผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน พร้อมสร้างความเชื่อมั่น และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในกระบวนการพัฒนาอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ ข้อเสนอเชิงนโยบาย ข้อเสนอเชิงปฏิบัติ และข้อเสนอสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไปดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1.1 ภาครัฐควรส่งเสริมและผลักดันให้มีการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักทวารวาสธรรม 4 เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสร้างผู้นำที่มีคุณธรรม โปร่งใส และยึดหลักประโยชน์ส่วนรวม

1.2 เสนอให้กระทรวงมหาดไทยและหน่วยงานที่กำกับดูแลท้องถิ่นพิจารณาจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุแบบองค์รวม โดยเน้นความร่วมมือระหว่างท้องถิ่น ชุมชน และภาคประชาสังคม รวมถึงการจัดสวัสดิการพื้นฐานที่ครอบคลุมด้านกาย ใจ สังคม และปัญญา

1.3 การกำหนดนโยบายสนับสนุนการพัฒนาผู้นำท้องถิ่นตามแนวพุทธวิธี ผ่านการอบรมเสริมทักษะ และสร้างเครือข่ายของผู้นำที่มีจิตสาธารณะและยึดหลักธรรมาภิบาลอย่างแท้จริง

2. ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติการ

2.1 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดกิจกรรมเสริมสร้างภาวะผู้นำให้กับผู้บริหารในพื้นที่ โดยเน้นการฝึกอบรมที่บูรณาการหลักทวารวาสธรรม 4 เช่น หลักสูตรผู้นำคุณธรรม การอบรมด้านจริยธรรมทางการเมือง และการส่งเสริมการเป็นผู้นำแบบมีส่วนร่วม

2.2 การจัดตั้งศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในระดับตำบลหรืออำเภอ โดยเน้นการดูแลแบบองค์รวมทั้งด้านสุขภาพ ร่างกาย จิตใจ และสังคม และเปิดพื้นที่ให้ผู้สูงอายุได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชน

2.3 ผู้นำท้องถิ่นควรเป็นแบบอย่างในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหาร โดยส่งเสริมความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาวิจัยในพื้นที่อื่นที่มีลักษณะทางการเมืองหรือโครงสร้างชุมชน แตกต่างจากอำเภอช้างสูง เพื่อเปรียบเทียบและขยายผลการประยุกต์ใช้ภาวะผู้นำตามแนวพุทธวิถีในระดับประเทศ

3.2 เสนอให้มีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเชิงลึกเพิ่มเติมเกี่ยวกับประสบการณ์ของผู้นำท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จในการใช้หลักธรรมาภิบาลเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เพื่อจัดทำแนวปฏิบัติที่สามารถถ่ายทอดและประยุกต์ใช้ได้จริง

3.3 ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำทางการเมืองตามแนวพุทธวิถีกับการพัฒนาศักยภาพของประชาชนในระดับครัวเรือน เพื่อให้เห็นภาพการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- คณิตดา กรรณสูตร. (2565). ภาวะผู้นำของผู้บริหารท้องถิ่นตามแนวทางพุทธวิถี. วารสาร มจร บาลี ศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์ , 8(1), 57–70.
- นภดล เจริญทรัพย์นันต์. (2567). ลักษณะของผู้นำที่ดีต้องมี 14 ประการ. สืบค้นเมื่อ 3 พฤษภาคม 2567. เข้าถึงได้จาก <https://www.toward-goal.com/contents/-14/>
- บุญชนิต วิงวอน และรุ่งอรุณ เม้าพานิชย์. (2567). บทบาทการดูแลผู้สูงอายุตามหลักธรรมาภิบาล4 ในการเชื่อมโยงไปสู่การส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง. วารสารบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ ราชมงคลล้านนา, 12(2), 149–166.
- ประมวล คิตคินสัน. (2555). วิทยายุทธ วิทยาทอง. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- พระธงชัย วชิรญาณโณ (พิชัย). (2564). การพัฒนาภาวะผู้นำสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน. วารสาร บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่, 7(2), 346–358.
- พระมหาสมหมาย สมกิจใจ (เสียงดีเพ็ง). (2565). ภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรมของผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี. (สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศรีรินทร์ เกรย์, อุมารณ ภัทรวาณิช, เกลิมพล แจ่มจันทร์ และเรวดี สุวรรณพเก้า. (2556). มโนทัศน์ใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ : มุมมองเชิงจิตวิทยาสังคมและสุขภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สถาบันดำรงราชานุภาพ ร่วมกับ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2540). ปัญหาการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบล. กรุงเทพฯ: ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

- สุดารัตน์ สุดสมบูรณ์. (2557). สวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุในประเทศไทย. วารสารเทคโนโลยีภาคใต้, 7(1), 73–82.
- สุพล ศิริ. (2567). ประสิทธิภาพการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเพชรบูรณ์ (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- Bourne, P. A., Hanna, I., Solomon, T., & Smith Sherwood, H. A. (2017). Primal Leadership: Realizing the Power of Emotional Intelligence—A Book Review. Crimson Publishers, COJ, 1(2), 46-50.
- Evers, H. D., & Silcock, T. H. (1965). Elite and Section in Thailand: Social and Economic Studies in Development. Canberra: Australian National University Press, pp. 84–104.
- Lee, J. (1974). Essentials of Psychological Testing (3rd ed.). New York: Harper & Row Publishers.
- Yamane, T. (1973). Statistics: An Introductory Analysis. New York: Harper & Row.